

en promoties, hoopte hij nog dat hij in de Leidse universiteit, door hem gezien als een burcht van liberalisme en democratie, een stevige bres kon slaan. Later in '41 beseftte hij dat hem dat voorlopig niet zou gelukken – hij trok dus de verleende gunsten in: ook examens waren in Leiden na eind november '41 niet meer toegestaan. Van Dam bereikte toen dat de Leidse studenten elders hun studie mochten voortzetten. Enkel en enkele braken die studie af, sommigen van hen noodgedwongen omdat bijvoorbeeld talen als het Chinees en Japans elders niet onderwezen werden, maar van de ruim achttienhonderd Leidse studenten lieten ruim zestienhonderd zich aan andere universiteiten of hogescholen inschrijven, bijna de helft aan de Universiteit van Amsterdam. De beslissende crisis deed zich dus (lente '42) aan de Leidse universiteit voor toen er geen studenten meer waren.

Dat feit heeft het, gelijk reeds gezegd, de Leidse hoogleraren en andere docenten minder moeilijk gemaakt om 'neen' te zeggen tegen de bezetter en hier vinden wij een deel van de verklaring voor het feit dat de hoogleraren elders zich minder principieel opstelden.

'Er waren', schreven wij in deel 4,

'nogal wat hoogleraren die volledig opgingen in hun wetenschappelijk werk, er waren anderen die meenden dat elke actie de voortzetting van het hoger onderwijs dat ook voor de toekomst van het land van zo grote betekenis was, in gevaar zou brengen, er waren er ook die zich afvroegen of het wel op de weg lag van wetenschapsbeoefenaren, duidelijk stelling te kiezen in politieke vraagstukken, en er waren er tenslotte die er bij tijd en wijle eerlijk voor uitkwamen dat zij persoonlijk bang waren. Verzet was een zaak van politieke overtuiging en van karakter, maar hoogleraren waren niet om hun politieke overtuiging en hun karaktereigenschappen benoemd maar op grond van hun wetenschappelijke capaciteiten.'

Welnu, toen eenmaal algemeen bekend werd dat personen die geen werk hadden, in het kader van de arbeidsinzet in groten getale naar Duitsland gezonden werden, kwam daar nog een overweging bij die vooral in '41 en '42, toen men het woord 'onderduiken' nauwelijks kende, een rol ging spelen: als men de bezetter geestelijk afbreuk deed door het universitair bedrijf stil te leggen, was de kans dan niet groot dat men hem materieel hielp door hem een motief te bieden om de ca. vijftienduizend studenten die het land telde, naar fabrieken in Duitsland over te brengen? De Leidse hoogleraren die voor verzet geopteerd hadden, hadden slechts hun eigen bestaan (en, zo meenden velen enige tijd, hun eigen leven) op het spel gezet, maar onder de hoogleraren elders waren er velen die betoogden dat zij terwille van de studenten tot offers bereid moesten zijn; de meeste studenten waren